

SISTEM SKRBI IN IZOBRAŽEVANJA SENZORNO OVIRANIH OTROK OD LETA 1895 DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA: LJUBLJANA IN ZAGREB

**SUSTAV SKRBI I OBRAZOVANJA ZA GLUHU
I SLIJEPU DJECU OD 1895. GODINE DO
ŠEZDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA: LJUBLJANA
I ZAGREB**

**UREDILA
DUNJA DOBAJA**

Monografija s predstavljen tematiko posega na področje zgodovine marginaliziranih skupin, ki so bile do nedavnega deležne dokaj omejenega strokovnega in raziskovalnega interesa. S skrbno analizo zbranih podatkov, ki segajo od uradnih statistik in analiz didaktičnih metod pa do čustvenih sporočil gojencev obravnavanih ustanov in njihovih družinskih članov, se pred bralcem razgrinja ambiciozno zasnovana podoba odnosov, ki so se spleтали med senzorno oviranimi mladimi, njihovimi družinami, izobraževalnimi ustanovami, socialnimi ustanovami in državo. Monografija obrobje inkluzivno postavlja v osrčje in s tem omogoča osvetlitev številnih malo znanih tem, ki hote ali nehote terjajo tudi aktualizacijski razmislek o tem, kako se do obravnavanih tematik obnašamo tukaj in zdaj.

Iz recenzije dr. Ivana Smiljanića

**SISTEM SKRBI IN IZOBRAŽEVANJA
SENZORNO OVIRANIH OTROK
OD LETA 1895 DO ŠESTDESETIH
LET 20. STOLETJA: LJUBLJANA IN
ZAGREB**

**SUSTAV SKRBI I OBRAZOVANJA
ZA GLUHU I SLIJEPU DJECU OD
1895. GODINE DO ŠEZDESETIH
GODINA 20. STOLJEĆA: LJUBLJANA
I ZAGREB**

**UREDILA
DUNJA DOBAJA**

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica dr. Mojca Šorn
Založnik in izdajatelj Inštitut za novejšo zgodovino
Zanj dr. Andrej Pančur
ZBIRKA VPOGLEDI 32
ISSN (spletna izdaja): 3024-0867

Dunja Dobaja (ur.)
SISTEM SKRBI IN IZOBRAŽEVANJA SENZORNO OVIRANIH
OTROK OD LETA 1895 DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA:
LJUBLJANA IN ZAGREB
SUSTAV SKRBI I OBRAZOVANJA ZA GLUHU I SLIJEPU DJECU
OD 1895. GODINE DO ŠEZDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA:
LJUBLJANA I ZAGREB

Recenzenta dr. Irena Selišnik
dr. Ivan Smiljanić
Jezikovni pregled Katja Bergles Bricman (slovenščina), Dubravka Mamić (hrvaščina)
Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj
Fotografiji na ovitku spredaj: *Ilustrirani Slovenec* IV, 10. 6. 1928, št. 24, 189
zadaj: Tiflološki muzej, Zagreb, Zbirka fotografija, inv. oznaka
990.1:ZAG-3918

Za vsebino svojih prispevkov odgovarjajo avtorice in avtorji.

CC BY-SA 4.0

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in
univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 289750787
ISBN 978-961-7104-54-7 (PDF)

VSEBINA

Dunja Dobaja	
Predgovor	5
Mojca Šorn	
Slepi in slabovidni v Sloveniji od konca prve svetovne vojne do šestdesetih let 20. stoletja s poudarkom na vzgoji in izobraževanju otrok in mladine	7
Dunja Dobaja	
Gluhonemnica v Ljubljani in Zavod za odgoj gluhonijeme djece v Zagrebu 1919-1940. Vzgoja in izobraževanje gluhih otrok	49
Jelena Seferović, Marko Buljevac	
Prva četiri deseteljeća obrazovanja i skrbi za slijepe osobe u Hrvatskoj: Zavod za slijepu djecu u Zagrebu (1895.-1936.)	93
Imensko kazalo	127
O avtoricah in avtorjih	130

Jelena Seferović, Marko Buljevac

**Prva četiri deseteljeća
obrazovanja i skrbi
za slijepe osobe
u Hrvatskoj: Zavod
za slijepu djecu
u Zagrebu (1895.-
1936.)***

* Ovaj rad je rezultat istraživanja provedenog u okviru projekta J6-50189 *Sistemi skrbi in izobraževanja otrok s senzornimi ovirami v prvi in drugi jugoslovanski državi*, financiranog od strane Agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS); Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2025-02-4618.

Zgrada Zemaljskog zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu, početak 20. stoljeća

Pohranjeno u: Tiflološki muzej, Zbirka fotografija, inv. oznaka 990.1:ZAG-3199

OBRAZOVANJE SLIJEPE DJECE U ZAGREBU

Institucionalno obrazovanje slijepih osoba u Zagrebu započinje u rujnu 1895. godine u Zemaljskom zavodu za odgoj slijepe djece¹ (u daljnjem tekstu Zavod), koji se nalazio u istoj zgradi kao i Zavod za odgoj gluhonijeme djece u Ilici 83.² Budući da će se u ovom poglavlju predstaviti spoznaje do 1936. godine, ravnatelji/upravitelji Zavoda do navedene godine bili su Vinko Bek, od njegova osnutka do 1899. godine, do 1932. godine Stjepan Horvat, a potom Stjepan Očko.³ Zavod je zbog početka Prvog svjetskog rata zatvoren 1914. godine te je djelovao u Popovači od 1920. do 1936. godine, o čemu će kasnije podrobnije biti riječi, a u Zagreb se vratio 1928. godine.⁴ Prema odluci od 27. srpnja 1918., planiralo se nastaviti redovitu obuku u Zavodu i ponovno otvoriti internat 9. rujna 1918. godine jer je završio rat.⁵ Na samom početku potrebno je napomenuti da se manji dio slijepe djece u 19. stoljeću slao na školovanje u Carsko-kraljevski odgojni zavod za slijepe u Beču, međutim, većina djece nije znala njemački jezik jer su njihove obitelji bile neobrazovane i siromašne pa je službeni datum otvaranja Zemaljskog

1 *Povijest*, posjećeno 3. 4. 2026, <https://coovinkobek.hr/o-nama-sv/povijest>.

2 Željka Bosnar Salihagić, „Povijesni pregled školovanja slijepih osoba u Hrvatskoj u XX. Stoljeću“, *Anali za povijest odgoja* 2, br. 2 (2003): 125–39, <https://hrcak.srce.hr/334752>.

3 Sonja Galina, *Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece- sumarni inventar* (Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu, 2019), 3, 4.

4 *Povijest*.

5 HR-DAZG-959, k. 19, Broj: 11875/1918.

zavoda za odgoj slijepe djece 1. rujna 1895. godine u bivšoj bolnici milosrdnih sestara.⁶

UPIS PITOMACA

Zavod je kao ustanova odgoja i obrazovanja bio namijenjen za „slijepu djecu koja su inače tjelesno i duševno zdrava, ali ne vide ili ništa ili vide tako malo, da se zbog toga ne mogu obučavati normalnom nastavom, već im je za to potrebna specijalna škola“.⁷ U Zavod su se mogla upisivati samo djeca s jednom vrstom oštećenja, dakle, sljepoćom, koja su imala intelektualne sposobnosti i nisu imala duševne smetnje. Upis djeteta u prvi razred osnovne škole vršio se podnošenjem biljegovne molbenice (molbe), koja se 1918. godine nazivala „Iskaz i svjedodžba o pouzdanu izviđenih okolnosti učenika X. Y. za podupiranje njegove molbe za primitak u Sljepački zavod“.⁸ Tekst za prijam u Zavod bio je objavljivan u tiskovinama. Tako je tekst natječaja iz 1913. godine glasio:

Roditelji moraju obvezati plaćati godišnji internatski prinos u iznosu od 600 K ako su imućni, a ako su manje imućni barem polovicu tog prinosa, dok će se djeca siromašnih roditelja primiti potpuno besplatno. Uz molbenicu valja priložiti krsni ili rodni list, domovnicu, iskaz o obiteljskim i imućstvenim prilikama natjecateljevih roditelja, liječničku svjedodžbu da je dijete posve slijepo, a sljepoća da je neizlječiva, inače da je posve zdravo, duševno i tjelesno i da je prema godinama umno razvijeno, te obavezuje očitovanje roditelja ili skrbnika da će plaćati internatski prinos... i da će za glavnih školskih praznika dijete kod kuće uzdržavati o svom trošku, pa tako i u svom trošku iz zavoda otpremiti i u zavod dopremiti koncem odnosno početkom svake školske godine i da će ga iz zavoda o svom trošku otpremiti ako ne bi bilo sposobno za odgoj u tom zavodu.⁹

Nadalje, 1929. godine, trebali su se uz molbenicu priložiti „krsni list, domovnica, svjedodžba o imućstvenom stanju roditelja, liječnička svjedodžba da je dijete neizlječivo slijepo ili da je tako slaba vida da ne može nikako s uspjehom pratiti rad u osnovnoj školi, a inače duševno i tjelesno zdravo“,¹⁰ dok je tekst natječaja iz 1934. godine glasio „u zavod će se primiti slijepa djeca, kao i ona koja su tako slaba vida da zbog toga nikako ne mogu pratiti s uspjehom rad u osnovnoj školi u dobi od 6 do neprekoračene 12 godine života (...) tiskanica Prijavni list uz koji se prilažu krsni list, domovnicu, svjedodžbu o imućstvenom stanju te ljekarsko

6 Nevenka Čosić, *Začeci institucionalne brige za slijepe* (Zagreb: Tifološki muzej, 2008), 41–61.
Nevenka Čosić, *Od zbirke do muzeja* (Zagreb: Tifološki muzej, 2016), 8–27.

7 HR-DAZG-959, k. 16, k. 17.

8 HR-DAZG-959, k. 10.

9 HR-DAZG-959, k. 10, Broj 9966/1913, Natječaj.

10 HR-DAZG-959, k. 11, k. 12, Predmet za primitak slijepe djece br. 22.504/1929.

uvjerenje da je dijete slijepo ili tako slaba vida, da bi se moralo smjestiti u zavod za odgoj slijepe djece.”¹¹ Tiskanica Prijavni list za prijem u Zavod za slijepu djecu (potpisivali su je roditelj, staratelj ili upravitelj imovine te školski liječnik i nastavnik) sadržavala je podatke i procjenu djeteta.¹² Roditelji su se isto tako trebali obvezati, uz plaćanje školarine, da će na početku i na kraju svake školske godine dijete o svojem trošku dovesti i odvesti iz Zavoda.¹³ Primjer iz 1913. godine navodi da će se slijepom pitomcu ove godine pridružiti u školi njegov slijepi brat pa bi „oba slijepa brata mogla zajedno amo doputovati, pa bi se ocu prištedio suvišni putni trošak”,¹⁴ dok je 1933. godine donesena odluka „da su za vrijeme Božića djeca mogla ići kući 23. prosinca, a u Zavod se vratiti do 9. siječnja, uz naglasak da se pazi da se dijete vrati u Zavod zdravo”.¹⁵

Iz ovih arhivskih izvora razvidne su ne samo funkcije koje je Zavod obavljao, nego i načini na koje se definirala i konstruirala kategorija „prikladnog” slijepog djeteta. Klasificiranje slijepoće kao „neizlječive” upućuje na tadašnju dominantnu medicinsku paradigmu, prema kojoj se invaliditet klasificirao kao bolest. Od slijepog djeteta, koje je moglo biti primljeno u Zavod, očekivalo se da bude tjelesno i duševno „zdravo”, odnosno da odgovara određenom idealu slijepog učenika.¹⁶ Teško je ne primijetiti da se, paralelno s modernizacijom sustava skrbi i obrazovanja za slijepe osobe, razvijala i nova vrsta socijalnog isključivanja, točnije, institucionalna selekcija unutar same kategorije invaliditeta.¹⁷

IMOVINSKO STANJE RODITELJA PITOMACA

Pravila o sudjelovanju u troškovima smještaja djece u Zavod bila su isto tako definirana. Ako roditelji/skrbnici djeteta nisu mogli sudjelovati u plaćanju smještaja djeteta u Zavod, svoje imovinsko stanje dokazivali su Svjedodžbom siromaštva, koju je izdavalo općinsko poglavarstvo, na čijem području je djetetova obitelj obitavala. Svjedodžba siromaštva, koju je roditelj prilagao uz molbu s ciljem da dijete ne postane „slijepi prosjak”,¹⁸ bila je u različitim formama. Međutim, prije prikaza samih svjedodžbi, trebalo bi se osvrnuti na molbe roditelja, na temelju kojih su se izdavale Svjedodžbe siromaštva. Molba oca postolara iz 1913. godine za primitak kćeri u Zavod glasi „ja sam siromah obrtnik, koji svojim neumornim

11 HR-DAZG-959, k. 15, Broj: 230/1934.

12 HR-DAZG-959, k. 16.

13 HR-DAZG-959, k. 10, k. 12, Predmet: Slijepi dječak, prijem u zavod, 1932.

14 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 237.

15 HR-DAZG-959, k. 14.

16 Lennard J. Davis, *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body* (London/New York: Verso, 1995).

17 Sharon L. Snyder i David T. Mitchell, *Cultural Locations of Disability* (Chicago: University of Chicago Press, 2006).

18 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 2439/1929, 3241/1929.

radom jedva toliko zaslužujem, da mogu svoje sedmero nedorasle djece hraniti i odijevati, a osobito mi na srcu leži odgoj moje slijepe sirote, desetogodišnje kćeri”,¹⁹ dok drugog oca iz 1918. godine za besplatno školovanje njegove dvojice slijepih sinova, sadrži obrazloženje:

Pošto su mi imućvene prilike vrlo loše, da ih nisam u stanu o svom trošku školovati, a osim ovih dvoje imam još petero neobskrbljene diece od kojih je takodjer jedno slijep pa stoga podnašam smjernu molbu da visoka kraljevska zemaljska vlada gore rečenoga sina I. i Z. u zemaljski zavod za odgoj slijepe djece u Zagrebu besplatno primiti izvoli, a ja se obvezujem da ću ista moja dva sina za vrieme glavnih i školskih praznika o svom trošku kod kuće uzdržavati i o svojem trošku početkom školske godine dovadjeti u zavod, odnosno koncem školske godine odvajati iz zavoda.²⁰

Sačuvan je i primjer molbe župnika iz 1931., u kojoj navodi da u njegovoj župi postoji „dječak od 12 godina koji je nesretnim slučajem nastradao usred eksplozije baruta, tako da je izgubio sasvim desno oko, a na drugo vidi nešto, ali i to ne dobro. Kao sin poljodjelca nije više sposoban za poljski rad a još manje za nauk jer slabo može čitati. Da se donekle ublaži njegova kruta sudbina i da mu se obezbjedi njegova budućnost neka se dječaka smjesti u Zavod.”²¹ Također, u molbi za primitak djeteta, koje je kasnije oslijepilo, iz 1932. godine, navodi se „gdje bi se naučio, kratko rečeno-slijep biti te upoznao sljepačko pismo pripremio za neke sljepačke zanate odnosno muziku (...) da bi se slijepo dijete priviklo svom udesu, i s tim, poput mnoge svoje nesretne slijepe braće, smirio i postao konačno ipak samostalan i vrijedan član ljudske zajednice,”²² dok u molbi iz 1935. godine, otac moli da se u Zavod besplatno primi njegov slijepi sin, navodeći „Ja sam siromašan zidar, nezaposlen, živim u najmu s 3 mld. djece, od nikda nemam nikakve pomoći pa spomenutog sina u kućnoj njezi ne mogu više držati, jer živim upravo u bijedi i siromaštvu.”²³ Navedeni primjeri ukazuju da su, osim ponajprije očeva, također u pisanje molbi bili uključeni i svećenici. Naime, većinu ovih molbi nisu napisali očevi slijepe djece, već zaposlenici u općinskim poglavarstvima u njihovom ime.

Slijede primjeri Svjedodžbi siromaštva. Svjedodžba siromaštva iz 1913. glasila je „Općinsko poglavarstvo u Bednji potvrđuje da V. M. iz adresa nema imovine iz koje bi mogao uzdržavati svog slijepoga sina M. u Zavodu za uzgoj slijepe djece.”²⁴ Potpisivali su je načelnik i bilježnik, dok „Svjedočba siromaštva” iz 1918. godine glasi „kojom se posvjedočuje da I. i M. N. izim kućice nešto obraslog i

19 HR-DAZG-959, k. 10.

20 Ibidem.

21 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 27.

22 HR-DAZG-959, k. 13, Broj 251/1932.

23 HR-DAZG-959, k. 46.

24 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 3761/1913.

neplodnog zemljišta nemaju nikakvog drugog imetka a kako imade 7 djece od kojih je 3 slijepo te se molba za besplatno primiće I. i S. N. u zavod za odgoj slijepe djece najtoplije preporuča. Općinsko poglavarstvo”²⁵ Tako su roditelji 1931. godine mogli pri upisu dostaviti uvjerenje da ne plaćaju nikakav porez jer „nemaju zemljišta ni kuće, niti obrtne radnje, ni kamatnog prihoda.”²⁶ Općinsko poglavarstvo izdavalo je uvjerenje na osnovi „ovoopćinskih poreznih glavnih knjiga i potrebnih izjava da stalni stanovnik ove općine ne plaća nikakvih poreza, jer nema zemljišta ni kuće, niti obrtne radnje ni kamatnog obrta (...) pa se ima smatrati siromahom koji se oslobađa od plaćanja državnih taksi.”²⁷

Drugačiji primjer uvjerenja iz 1931. glasi „kojim se od strane ovog poglavarstva zvanično uvjerava, da roditelji slijepog X. Y., X. X. i Y. Y. iz Z. posjeduju kao zadružni članovi u svemu oko 6 rali većinom neplodne zemlje, a od stoke samo jednu kravu, prema čemu isti sa svojom djecom vrlo bijedno žive. Sopstvene imovine na svojem imenu apsolutno nemaju ništa.”²⁸ Uvjerenje o imovnom stanju, kojim se tražilo priznanje siromaškog prava iz 1934. godine s područja Dubrovnika, sadržavalo je podatke o tražitelju navedenog prava „lične i imovinske podatke, godine starosti, porodične prilike, vjeru, zanimanje, stan, plaćanje kirije, ime, prebivalište i zanimanje bračnog druga, obvezu uzdržavanja nesposobnog lica, posjedovanje zemljišta i zgrade, posjedovanje radnje, prihode iz službe i druge prihode.”²⁹ „Svjedočba siromaštva” iz 1935. godine glasi „...u području ove općine baš nikakvog gibivog i negibivog posebnog imetka neimade, a njegovi bližnji su također siromašni, da nisu u tom položaju za njega kakove bolničke i druge troškove namiriti“³⁰ dok u molbi iz 1936. godine otac moli primitak slijepe kćeri u Zavod, navodeći: „Toplo molim slavni Naslov, da bi izvolio moju bijednu kćerkicu D., besplatno smijesiti u Zavod za odgoj slijepe djece u Zagrebu. Kako se iz Uvjerenja o siromaštvu vidi, toliko sam siromašan da nisam u stanju za nju doprinositi troškove uzdržavanja.”³¹

Postoji i dopis Poglavarstva jedne upravne općine iz 1933. godine, u kojem se navodi da otac zasad ne namjerava poslati sina u zavod za slijepe. Kao razlog, otac je naveo „da se dijete silno preplašilo kad mu je kazao da će ga poslati u školu, te da dijete neće ni da čuje o tome, već da će se radje ubiti nego otići od svoje kuće. Ovo je poglavarstvo upozorilo imenovanog, koje će koristi imati ako dijete date u zavod i neka nastoji da ga svakako uputi u Zavod, te je isti obećao, da će svim silama unastojati, da mu sin dobije volju za školu i da će onda podnesti

25 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 2387/1918.

26 HR-DAZG-959, k. 11, k. 12, Predmet za primitak slijepe djece br. 22.504/1929.

27 HR-DAZG-959, k. 11, Broj: 2439/1929., k. 12, Broj: 3387/1931.

28 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 3534/1931.

29 HR-DAZG-959, k. 16.

30 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 4786/1935.

31 HR-DAZG.969, k. 17, Broj: 328/1936.

molbu sa priložima.”³² Međutim, prema spisu od godinu dana kasnije, spomenuti otac je upozoren i prozvan:

Razlog, zbog kojega otac toga nesretnoga djeteta prošle godine nije imao namjeru poslati to dijete u zavod, nije faktom, koji bi u takovome slučaju mogao i smio biti jednome razboritome ocu mjerilom njegova postupka i brige za budućnost toga nesretnoga djeteta. Ako nije pravim razlogom možda utjeha roditelja, da će im slijepo dijete danas sutra imati po svojoj nesreći tobože pravo na prosjačenje, to bi svakako morali roditelji slijepo djece smatrati u svojoj nevolji velikom blagodati, da im se dijete u zavodu besplatno zbrine i tu privede samostalnome životu.. te pozvao oca i stavio mu na srce, da ne pita volju djeteta- već odluči po svojoj roditeljskoj dužnosti i savjesti- te neka uputi molbu za prijem u ovaj zavod što prije. Dijete će mu se u zavodu ubrzo snaći s ostalom slijepom djecom te već za nekoliko dana će se tu sretnijim osjećati nego igdje drugdje.³³

Otac je na navedeno izjavio da mu sin nije potpuno slijep, već da nešto malo vidi i da bi sukladno „liječničkom pregledu ozdravio ako bi se izvela jedna operacija za koju će pribaviti novac kojeg sada nema kako bi dijete otputio u bolnicu na liječenje.”³⁴ Navedeno ukazuje i na određen zaštitnički stav zaposlenika formalne podrške, koji su pokušali senzibilizirati navedenog oca o tome koje su njegove dužnosti, uz pozivanje na njegove očinske emocije i razum. Međutim, postavlja se pitanje što je bilo sa slijepom djecom koja se nisu školovala u Zavodu. Kao što će se kasnije vidjeti, u Zavodu je zapravo bio mali broj pitomaca, što nikako ne odgovara broju slijepo djece u populaciji. Stoga se može zaključiti kako su samo određena slijepa djeca bila školovana u Zavodu.

Navedeni primjeri o dokazivanju imovinskog stanja roditelja, mogu se povezati i s podacima o njihovim zanimanjima. Tako su 1922./1923. godine petero roditelja učenika 3. i 4. razreda bili ratari, dvoje mlinari, dvoje zidari i po jedno stolar i krojač,³⁵ 1928. godine devetero roditelja bili su seljaci te dvoje nadničari,³⁶ 1930. godine desetero roditelja seljaci, služavka, lugar, krojačica i dvoje nadničara,³⁷ 1931. godine od šestero djece, koja su primljena u školu, četvero ih je bilo siromašno, a dvoje bez imetka,³⁸ dok su od troje djece primljene u Zavod 1936. godine, svi očevi bili ratari.³⁹ Upisom u Zavod, djetetu su osigurane stručna obuka i potpuna opskrba, s tim da su djeca siromašnih pohađala školu besplatno, dok su

32 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 264/33.

33 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 278/1934.

34 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 3235/1934.

35 HR-DAZG-959, k. 11, Imenik učenika III. i IV. razreda za školsku godinu 1922./23, Niža pučka škola u Kr. zemaljska škola za slijepo Moslavina- Popovača, br. 49.

36 HR-DAZG-959, k. 11, Oblasni odbor Zagrebačke oblasti br. 32.547/1928.

37 HR-DAZG-959, k. 11.

38 HR-DAZG-959, k. 12.

39 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 327/1936.

imućniji plaćali od 100 do 400 dinara mjesečno.⁴⁰ Podaci iz 1933. godine pokazuju da se u školu upisuju djeca čiji se roditelji i skrbnici obvezuju plaćati mjesečni doprinos od 300 dinara, dok će se siromašna djeca s područja Savske banovine primati uz pola cijene, a posve siromašna besplatno, s tim da se mogu primiti i djeca iz drugih banovina, ako će za njih banovina platiti 300 dinara, a eksterni slijepi učenici ne plaćaju doprinos.⁴¹ Na primjer, 1931. petero učenika primljeno je besplatno u Zavod iz drugih banovina,⁴² a 1932. troje djece iz Primorske banovine.⁴³ Jedan otac je 1933. godine molio da se trošak primitka sina u Zavod smanji s 500 na 300 dinara, navodeći da je „siromašan ribar, a supruga nema drugog zanimanja osim kućanstva.”⁴⁴

Podaci za 1935. godinu pokazuju da se mjesečno Zavodu isplaćivalo 1500 dinara za uzdržavanje petero djece s područja Primorske banovine.⁴⁵ Eksterni, dakle, vanjski učenici Zavoda, kojima je bilo priznato obrazovanje u Zavodu, ali ne i smještaj u internatu, također su mogli ostvariti određene pogodnosti. Godine 1913. priznaje se slijepoj učenici školovanje u Zavodu kao eksternoj učenici, uz navod „da molba oca da mu se oprostí internatski prinos zavodu postaje bespredmetna jer joj nije odobren smještaj zbog toga jer će joj se majka nastaniti u Zagrebu.”⁴⁶ Primjer iz 1918. godine pokazuje kako se moliteljici dopušta polazak Zavoda kao „izvanjoj učenici, ali ne besplatno u internat jer ne uživa zavičajno pravo u području kraljevina Hrvatske i Slavonije”,⁴⁷ te joj se priznaje besplatni objed u Zavodu.⁴⁸ Navedeno ukazuje da je ovakav internatski oblik obrazovanja sadržavao i socijalnu dimenziju skrbi jer je većina roditelja slijepice djece živjela u uvjetima siromaštva. Godine 1913. vršila se i kontrola školskih obveznika na način da je Zavod morao Poglavarstvu slobodnog i kraljevskog grada Zagreba dostavljati popis učenika koji nisu navršili četrnaest godina života i čiji roditelji, dotično skrbnici, stanuju u Zagrebu.⁴⁹ Sudjelovanje roditelja/skrbnika u troškovima smještaja djeteta bilo je obrazloženo time „da će u zavodu dijete imati stan, hranu, pranje rublja, u slučaju kraće bolesti i liječničku njegu, a Vi ste dužni starati se za odjeću, obuću i ostale neophodne potrepštine.”⁵⁰ Dakle, smještajem u Zavod nastojala se formalno osigurati kompletna odgojno-obrazovna skrb slijepoj djeci.

40 HR-DAZG-959, k. 11, k. 12, Predmet za primitak slijepice djece br. 22.504/1929, k. 15.

41 HR-DAZG-959, k. 12, Broj 238/1933., k. 15, broj 1/1934. Prijem u Zavod.

42 HR-DAZG-959, k. 12, Predmet: Prijem slijepice djece u Zavodu za odgoj slijepice djece u Zagrebu, br.: 36.127-VI-1931.

43 HR-DAZG-959, k. 13.

44 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 556/1933.

45 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 9411/35.

46 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 18243/1913.

47 HR-DAZG-959, k. 10, Broj 25090/1918.

48 HR-DAZG-959, k. 10, Broj 32630/1918.

49 HR-DAZG.959, k. 10, Broj: 42844_VII-1913.

50 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 312/1936.

No kada se prethodni podaci razmotre kritički, jasno je da primitak u Zavod nije bio neutralan administrativni postupak, nego proces selekcije slijepe djece prema njihovu ekonomskom statusu i očekivanoj društvenoj korisnosti. Vodeći se načelima birokratske klasifikacije, njihovo se siromaštvo nije smatralo samorazumljivim, nego je legitimitet stjecalo tek ako je bilo službenu potvrđeno. Time su institucionalne evaluacije, možda i nehotice, zadirale u intimnu sferu života budućih pitomaca i njihovih obitelji, brišući granicu između privatnog i administrativnog.⁵¹ Uz to, vidljivo je da su roditelji slijepe djece, koji nisu mogli dokazati razinu siromaštva propisanu obrascem, a nisu bili dovoljno imućni da ih pošalju u zavode izvan Zagreba, ostajali bez izbora. Govoreći o procjenama korisnosti slijepe djece pri primitku, može se naslutiti da se njihova vrijednost nije određivala prema sadašnjem stanju, nego prema onome što se od njih u budućnosti očekivalo da postanu.⁵²

ZDRAVSTVENO STANJE PITOMACA

Liječnička svjedodžba, koja se prilagala tijekom upisa, sastojala se od: 1. ličnog opisa lica, kojem se izdaje svjedodžba, s opisom dijela anomalija ili naročitih znakova (u ovom slučaju sljepoća) i svrhom izdavanja, 2. povijesti bolesti, 3. nalaza koji je sadržavao opći pregled kože, žlijezda, brazgotina, oblika prsnog koša, oblika hrptenice, vida, sluha, zubi, boje lica, kože i vidljivih sluznica, kose, tjelesne topline, bila, visine, težine, građe tijela, usta i grla, duševnog stanja, živčanog sustava, pluća, pljuvačke, srca, krvnog tlaka, pregleda krvi, bubrega, mokraćne, slezene, jetre, želudca i crijeva, stanja spolnih organa, stanja lica (ukupni zdravstveni status) te 4. mišljenja i prijedloga liječnika.⁵³

Kao primjer može poslužiti Liječnička svjedodžba Liječničke komore u Zagrebu iz 1931. godine, koja je sadržavala:

1. Lični opis lica, kojem se izdaje svjedodžba: ime i prezime, godine starosti, zanimanje roditelja ili skrbnika, mjesto pregleda, bračno stanje, mjesto rođenja, mjesto stalnog ili zadnjeg boravka, identičnost lica, anomalija ili naročiti znaci, u koju se svrhu izdaje svjedodžba.
2. Povijest bolesti: anamnestički podaci, nalaz - opći pregled kože, žlijezde, brazgotine, oblik prsnog koša, oblik hrptenice, vid, sluh, zubi, boja lica, kože i vidljivih sluznica, kosa, tjelesna toplina, bilo, disanje, visina, težina, građa tijela, usta i grlo, duševno stanje, živčani sistem, pluća, pljuvačka, srce, krvni

51 James C. Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven: Yale University Press, 1998).

52 Nikolas Rose, *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self* (London: Routledge, 1990).

53 HR-DAZG-959, k. 12, k. 15, Broj 230/1934.

tlak, pregled krvi, bubrezi, mokraćna, slezena, jetra, želudac i crijeva, stanje spolnih organa, zdravstveno stanje lica - je li zdravo ili bolesno, i ako je bolesno, od koje bolesti boluje.

3. Mišljenje i prijedlog.⁵⁴

Tako je 1913. godine Ravnateljstvo Zavoda bilo dužno da „nakon liječničke pregledbe početkom rujna izvijestiti Odio za bogoštovlje i nastavu Kraljevsko hrvatske slavonsko dalmatinske zemaljske vlade da su primljeni učenici sposobni za odgoj u zavodu“.⁵⁵ Iz 1929. godine postoji dopis kojim se „Ravnateljstvu Zavoda dostavlja 100 komada formulara List psiholoških posmatranja i 100 komada formulara Individualni list telesnog razvijanja uz naznaku da se ravnateljstvo mora pridržavati propisanog u formularima.“⁵⁶ Dio djece bio je i otpušten iz Zavoda. Tako su 1914. godine dvojica učenika otpuštena iz Zavoda, uz objašnjenje: „taj otpust morao uslijediti zato, što je duševno raspoloženje ovih pitomaca uslijed toga, što nijesu voljni dalje boraviti u tamošnjem zavodu te žele iz njega istupiti, takovo, da bi ih možda moglo nagnati da izvršenje kakoga nepromišljenog djela protiv samih sebe, ako bi se umjesto otpusta upotrijebila kod njih koja druga kazna uz pridržanje u zavodu.“⁵⁷ S druge strane, 1936. godine dijete od jedanaest godina je otpušteno iz Zavoda:

jer po naravi svojih defekata ne spada u zavod. Star 11 godina, abnormalna uzrasta (160 cm), veoma razmažen, kod govora lamata jezikom (nervna i organska pogreška), svakidan vođen na liječenje izvan zavoda u školsku polikliniku, liječen je i pregledavan po specijalisti za očne bolesti... Isti boluje na oslabljenju ocnoga živca obih očiju. Stanje bolesti je stacionarno te se neće u dogledno vrijeme mijenjati. Vidna oštrina je snižena, ali dostatna za slobodno gibanje. Dječak pokazuje inače znakove nervnog poremećaja, osobito se to ispoljava kod govora. Obzirom na to da nije podešan za zajednički uzgoj u zavodu, jer bi mogao nepovoljno djelovati na druge pitomce (psihička infekcija).⁵⁸

Postoji i molba oca koji moli da mu se sin primi natrag u Zavod jer „ga doma nema tko dvoriti i nema novaca.“⁵⁹ Procjenjivanje zdravstvenog stanja djeteta služilo je, osim prevencije zaraznih bolesti u Zavodu, i kao jamstvo da dijete ima sposobnosti za internatski smještaj i obrazovanje. Također, vođenje evidencija za svako dijete, ispunjavanjem formulara, ukazuje na sustavno praćenje tjelesnog, intelektualnog, emocionalnog i duševnog stanja pitomaca Zavoda. Ovdje se već govorilo o medicinskom poimanju sljepoće u razmatranom razdoblju,

54 HR-DAZG-959, k. 12, Broj registara liječničkih svjedočaba: 54/1931.

55 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 15325/1913.

56 HR-DAZG-959, k. 11, Broj: 37732-1929.

57 HR-DAZG-959, k. 10, Broj 5121/1914.

58 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 157/1936.

59 HR-DAZG-959, k. 14.

ali u prikazanim liječničkim svjedodžbama, ono se naturalistički i detaljno nadopunjuje opisom tijela djece koja su prihvatljiva i neprihvatljiva za primitak u Zavod. Liječnički nalaz ne ostaje tek puki opis, nego se u njemu kroz usporedbe oblikuje društvena pozicija slijepog djeteta.⁶⁰ Prosudbe liječnika o njihovu tijelu postaju ključne u procesu uključivanja i isključenja iz Zavoda. Navedeno se može povezati s tadašnjim stavom da je invaliditet apsolutno stanje koje se ne može promijeniti, što je bilo temelj segregacijske skrbi o osobama s invaliditetom u tadašnjem društvu.⁶¹ No neovisno o suvremenim teorijskim interpretacijama, koje s vremenskim odmakom razmatraju ove fenomene, postojale su i konkretne okolnosti, poput one zabilježene u molbi oca za povratak sina u Zavod, u kojoj navodi da se o njemu nema tko brinuti te da ga ne mogu uzdržavati. Jednom riječju, povijesne procese treba sagledavati unutar njihova vlastitog vremenskog i značenjskog konteksta.⁶²

NASTAVNI PLAN I PROGRAM ZAVODA

Obrazovanje se u Zavodu provodilo kroz osnovno i stručno obrazovanje slijepe djece Školskim tečajem, koji je obuhvaćao nastavni program za pučke škole, Obrtnim tečajem, koji je obuhvaćao stručni zanatski program te Glazbenim tečajem o glazbenoj teoriji i praksi.⁶³ Slijepi učenici učili su iste predmete poput učenika u narodnim osnovnim školama, ali i predmete poput ručnog rada i muzike.⁶⁴ Prema Nastavnom planu za osme razredne osnovne škole za slijepe, svrha obrazovanja bila je „da slijepu djecu oba spola, duševno i tjelesno obrazuje i da ih po mogućnosti učini sposobnima za korisne članove društvene zajednice.”⁶⁵ Zavod su mogli upisati učenici od šeste do dvanaeste godine života. Prema maloprije navedenom Planu, škola je bila internatski uređena, mogli su je pohađati i eksterni učenici, a nastava u trajanju od osam ili, prema potrebi, više godina održavala se kroz pripravno odjeljenje (za djecu koja nisu napunila osam godina i tjelesno su slaba da ne mogu pratiti nastavu u prvom razredu osnovne škole za slijepe), osnovnu školu (predmete narodne osnovne škole koji su bili prilagođeni za slijepu djecu uz naglasak na ručni rad) i produženu zanatsku školu za slijepe

60 Didier Fassin, *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present* (Berkeley: University of California Press, 2012).

61 Zdravka Leutar i Marko Buljevac, *Osobe s invaliditetom u društvu* (Zagreb, Biblioteka socijalnog rada, 2020).

62 Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (New York: Columbia University Press, 2004).

63 HR-DAZG-959, k. 11.

64 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 95/1936.

65 HR-DAZG-595, k. 12, Broj: 233/1931. Nastavni plan i program za osmorazrednu osnovu školu i produženu zanatsku školu za slijepe.

(za djecu koja su završila osnovnu školu i od 2 do 4 godine su se pripremala za najčešće zanat).⁶⁶ Tako je 1912./1913. godine pripravna obuka obuhvaćala izradu sljedećeg: „slazu pitomci 1. i 2. razreda razne uzore od papira i drvenih kocaka, koje su udešene za porabu u sljepačkim zavodima, išivaju različite uzore na papiru, dok se počevši od 3. do 5. razreda muški pitomci podučavaju u modeliranu.”⁶⁷ Već 1936. godine donesena je odluka da svaki zavod za odgoj slijepe djece treba imati svoje pripravno odjeljenje/materinju školu, u koju bi se smještala slijepe djeca od njihove četvrte godine života i koja će se specijalnim metodama osamostaljavati.⁶⁸

Razrednica učenika od I. do V. razreda te 1. i II. produženog godišta školskih godina 1904./1905. i 1906./1907. sadržavala je za svakog učenika sljedeće podatke: ime i prezime učenika, vjeru, godinu, mjesec i dan rođenja, mjesto rođenja, dan nastupa u Zavodu, ime i prezime roditelja (skrbnika), prebivalište i zanimanje roditelja (skrbnika), uzrok i doba nastupa sljepoće, stupanj sljepoće i je li učenik operiran ili nije, mišljenje o duševnim i tjelesnim sposobnostima, posebne mane i navike učenika, a ovisno o razredu ocjene iz predmeta: Čudorednost, Vjeronauk, Čitanje, Pismeni sastavci, Računstvo, Geometrijsko oblikovane, Zemljopis, Povijest, Prirodopis, Prirodoslovlje, Krasnopis, Frobelove radnje, Orguljanje, Kefarstvo, Tamburanje, Pletenje stolca, Žensku ručni rad, Pjevanje, Tjelovježba, Glazba/Glasoviranje te Opći red.⁶⁹ Prema podacima u školskoj godini 1912./1913., Obrtna obuka sastojala se od kefarstva i pletenja trstenih stolaca za muške pitomce, a pletenja, pletenja vunom, uzornog pletenja i kukičanja za djevojčice.⁷⁰

Prema Tjedniku I. i II. produženog godišta za školsku godinu 1913./1914. predmeti su bili Vjeronauk, Čitanje, Pismeni sastavci, Računstvo i geometrijsko oblikoslovlje, Zemljopis, Povijest, Prirodopis, Krasnopis, Troeblove radnje/Orguljanje, Kefarstvo, Košaraštvo/Modelovanje/Glasovir, Pletenje stolaca, Ženski ručni rad, Pjevanje, Glazba, Tjelovježba.⁷¹ Nastavni plan za školsku godinu 1920./1921. za I. i II. razred sadržavao je predmete Čudoredno vladanje, Vjeronauk, Čitanje, Pismeni sastavci, Računstvo i geometrijsko oblikoslovlje, Stvarnu obuku, Krasnopis, Memoriranje, Kefarstvo, Pletenje stolaca, Ženski ručni rad, Pjevanje, Glazba, Tjelovježba i Prečitavanje,⁷² dok oni iz 1921./1922. i 1922./1923. godine, predmete: Nauk vjere, Hrvatski ili Srpski jezik, Računstvo i geometriju s crtanjem, Početnu stvarnu obuku, Stvarnu obuku (uključivala

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Stjepan Horvat, *Izvjestaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu* (Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1913), 11.

⁶⁸ HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 198/1936.

⁶⁹ HR-DAZG-959, k. 45, 47, 48, 18-51.

⁷⁰ Horvat, *Izvjestaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu*, 11.

⁷¹ HR-DAZG-959, k. 46, 18-51.

⁷² HR-DAZG-959, k. 18-51.

Tamburaški zbor pitomaca Zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu, 1935. godine

Pohranjeno u: Tiflološki muzej, Zbirka fotografija, inv. oznaka 990.1:ZAG-3705

Sat prirodopisa u Zmajevskom zavodu za odgoj slijepe djece, oko 1920. godine

Pohranjeno u: Tiflološki muzej, Zbirka fotografija, inv. oznaka 990.1:ZAG-3918

Zemljopis, Povijest, Prirodosnanstvo), Krasnopis, Risanje slobodno/Risanje, Pjevanje svjetovno i crkveno, Gimnastiku, Gospodarstvu i Gospodarski ručni rad za dječake te Kućanstvo i ručni rad za djevojčice.⁷³ Prema podacima za prvi i drugi razred osnovne škole školske godine 1920./1921. godine Gospodarski ručni rad za dječake promijenjen je u Slovicu, a Risanje u Čitanje.⁷⁴ Prema rasporedu sati iz 1929. godine, predmeti su bili Račun, Čitanje, Pisanje, Stvarna obuka, Glasovir, Pjevanje i Izvan naukovne osnove.⁷⁵

Prema Nastavnom planu i programu za osmorazrednu osnovnu i produženu zanatsku školu za slepe iz 1931. godine, za svako dijete se vodio lični osobni list, a nastava je trebala biti maksimalno individualizirana s naglašavanjem praktičnih potreba života, uz izostavljanje dijelova gradiva koji nisu životno bezuvjetno potrebni, s tim da se djeca tijekom obrazovanja moraju maksimalno oslanjati na svoja osjetila, ruke i govor.⁷⁶ Prema spomenutom izvoru, nastavni program nije imao minimalne i maksimalne ciljeve zbog sposobnosti pitomaca te je bio definiran kao okvir nastavnog programa kroz predmete, čiji opis slijedi.

1. Nauka o vjeri.
2. Narodni jezik, koji je sadržavao vježbanje čistog i jasnog govora i vježbanja orijentacije, uz vježbanje osjeta sluha, dodira, okusa i mirisa. U nižim razredima (1. i 2. razred) obrađivale su se teme poput spavaće sobe, molitve, samostalnosti, orijentacije, rada, lijepog ponašanja, osobne higijene, ekologije, iskrenosti, odnosa s obitelji, ljubavi prema domu, Zavodu i rodnom mjestu. U srednjim razredima (3., 4. i 5. razred) obrađivale su se teme kao što su rad, zanat, briga, dobri i loši ljudi, lakovjernost, ljubaznost, liječenje, raspolaganje financijama, šetnja, kazalište, domoljublje i druge građanske vrline, a u višim razredima (6., 7. i 8.) intelektualni i tjelesni rad, društvena higijena, rad, nipošto prošnja, slijepo plivanje, biblioteka za slijepe, samoobrazovanje, zanimanja za slijepe, povlastice za slijepe, društva za slijepe osobe, istaknuti slijepi pojedinci, prava slijepih, aktivnosti u korist slijepih, uvjeti sretnoga života. Čitanje se dijelilo na ono za niže razrede, s ciljem upoznavanja i korištenja Brailleova pisma, za srednje razrede, kroz sigurno čitanje, interpretaciju pročitnog te recitiranje i glumu te više razrede, kroz vrlo sigurno čitanje i interpretaciju istog. Cilj svladavanja pisanja u nižim razredima bio je sastavljanje riječi na ploči za slaganje te pisanje riječi i kratkih rečenica, u srednjim razredima usavršavanje i vješto pisanje na tablicama Brailleovim pismom te pisanje riječi i kratkih rečenica Heboldovim pismom, dok u višim razredima

73 HR-DAZG-959, k. 46, Imenik učenika trećeg i četvrtog godišta za školsku godinu 1922./1923., k. 16, Dnevnik rada I. i II. razred 1921./1922. br. 43.

74 HR-DAZG-959, k. 43.

75 HR-DAZG-959, k. 11.

76 HR-DAZG-959, k. 12, Nastavni plan i program za osmorazrednu osnovu školu i produženu zanatsku školu za slepe.

lijepo pisanje navedenim pismima i upoznavanje s drugim priručnim aparatima za pisanje i vježbanje na njima. Pravopis i sastavak kroz pisanje riječi, temeljem diktata, vježbao se u nižim razredima, u srednjim razredima analiza i zapisivanje jednostavnih rečenica i upamćenih pjesmica, raspoznavanje glagolskih vremena i oblika, zapisivanje po diktatu složenijih rečenica te kratki sastavci poput čestitki, pisama i slično. U višim razredima se sastojalo od pisanja složenih rečenica, korištenje interpunkcija, slobodni opisi te poslovni sastavci.

3. Čitanje pitomcima, koje je obuhvaćalo čitanje naglas poučnih i obveznih djela.
4. Narodna povijest kroz poznavanje najznačajnijih događaja iz nacionalne povijesti, prema nastavnom programu za osnovne škole.
5. Zemljopis, poznavanjem najvažnijih geografskih obilježja Kraljevine Jugoslavije i ustanova u njima, s obzirom na praktični život, te upoznavanje s inozemstvom ako je domovina s njom povezana. U srednjim razredima učili su se dijelovi poput rijeka, planina, gradova, sela, ali i strane svijeta, godišnja doba, duljina dana i noći, dok u višim razredima utvrđivanje stečenog znanja na karti, geografski dijelovi Kraljevine Jugoslavije i trgovina i poljoprivređa, Europa i dijelovi svijeta, oblik Zemlje, pojasevi, kretanje Zemlje, kopna i mora.
6. Račun s osnovama geometrije sadržavao je za niže razrede računanje do 100, uporabu novca, tablicu množenja, tijela i plohe, u srednjim razredima sve četiri računske radnje s brojevima višim od 1000, rimske brojeve, izračun kutova i kružnice, razlomke, računanje s cijelim i decimalnim brojevima te pisanje višeznamenastih brojeva na Brailleovu i Humboldovu pismu. U višim razredima matematika sadržava skraćivanje brojeva, računanje postotka, površine i volumena te jednostavno knjigovodstvo i računovodstvo.
7. Poznavanje prirode uključivalo je najtipičnije primjere životinja, bilja i prirodnih pojava, kao i njihovu važnost u svakodnevnom životu.
8. Higijena, s ciljem upoznavanja ljudskog tijela i očuvanja zdravlja.
9. Crtanje i modeliranje u nižim razredima kroz modeliranje jednostavnih oblika, dok u srednjim i višim izrađuju geometrijske oblike i tijela prema modelu, crtanje geometrijskih oblika i prostih uzoraka u srednjim razredima te u višim razredima crtanje simetričnih crteža koje učenici poznaju, poput stolca, ormara i slično.
10. Ručni rad muški uključivao je ručnu izradu najobičnijim oruđem, stvari koje su djeca naučila na drugim predmetima, s ciljem pobuđivanja interesa za njihovo buduće zanatlijsko zvanje. U prvom i drugom razredu izrađivali su jednostavne predmete poput nizanja zrnaca, kutijica od kartona, dok u srednjim i višim razredima prelazi u vježbanje za prikladni zanat poput četkarstva, pletkarstva i slično.

11. Ženski ručni rad i domaćinstvo učili su se od trećeg razreda i uključivali su pletenje, heklanje, šivanje gumbi, porubljivanje, šivanje po crtama i izradu predmeta za kuću. Učilo ih se prepoznavanju materijala te brizi i vođenju kućanstva, uz naglasak na značaj žene u domaćinstvu: postavljanje stola, promjena posteljine, čišćenje, loženje vatre, čišćenje prostora, glačanje i kuhanje te radovi u vrtu i dvorištu.
12. Lijepo pisanje uključivalo je brzo i točno pisanje na pismima.
13. Pjevanje i muzika u nižim razredima uključivalo je vježbe sluha, glasa i ritma, u srednjim razredima poznavanje nota, dok u višim razredima upoznavanje i izvođenje glazbenih djela, uz vježbanje izabranog instrumenta.
14. Tjelesne vježbe uz vježbanje uključivale su orijentaciju u prostoru i korištenje sluha, ritmiku i igre, na što ukazuje i citat: „pomoću tjelesnog odgoja pitomac treba postati odvažan, promišljen, ustrajan, jačati opreznost, samosvijest i prisutnost duha. Tjelesna vježba treba razvijati osjećaj za rad, lijepo ponašanje i društveni život. Pitomac neka bude svjestan svoje snage i sposobnosti svog tijela, neka im se raduje i vježba ih i tako se pripremi za praktičan život.”⁷⁷

Temeljem opisanih i navedenih predmeta u školi u Zavodu može se zaključiti kako se sustavno ulagalo u obrazovanje slijepih pitomaca, koji su zapravo dobivali gotovo identičnu nastavu kao i videći učenici u narodnim školama (što je bilo i definirano ranije navedenim pravim izvorima). Međutim, osim znanja i razvoja talenta, iz navedenog je primjetno kako se znatan trud ulagao u osamostaljivanje slijepih pitomaca te razvoj njihovih sposobnosti svakodnevnog života. Obrazovni proces bio je usmjeren na iskorištavanje svih potencijala i sposobnosti učenika primljenih na školovanje u Zavod. Produžena zanatska škola za slijepce sadržavala je, uz zanat za koji su se pitomci obrazovali, sljedeće predmete: Nauku o vjeri, Narodni jezik, Narodnu povijest, Zemljopis, Račun s osnovama geometrije, Poznavanje prirode i higijene, Lijepo pisanje, Pjevanje i muziku (većina je učila tamburanje, a darovitiji klavir, orgulje ili violinu i ako su se time željeli baviti, bili su oslobođeni od obuke za zanat), tjelesne vježbe i Obučavanje zanata (izobrazba za zanat u radionicama Zavodu).⁷⁸ Naime, po završenoj osnovnoj školi, pitomci su u Zavodu izučavali kefarski, pletarski ili košarački zanat u trogodišnjoj ili četverogodišnjoj produženoj zanatskoj školi te stjecali naziv pomoćnika navedenih zanata, polaganjem ispita za četkarski i košarački nauk pred Udruženjem

⁷⁷ HR-DAZG-959, k. 12, Nastavni plan i program za osmorazrednu osnovu školu i produženu zanatsku školu za slepe.

⁷⁸ Ibid.

Dječaci na satu gimnastike u Zemaljskom zavodu za odgoj slijepe djece, oko 1920. godine

Pohranjeno u: Tiflološki muzej, Zbirka fotografija, inv. oznaka 990.1:ZAG-3786

zanatlija⁷⁹ te se po uspješno položenom ispitu, upisivali u komoru obrtnika,⁸⁰ dok „oni koji zbog različitih tjelesnih i duševnih nedostataka ne uzmognu se plasirati u životu, Zavod pomaže da budu smješteni u koji dom za slijepe da ne budu teret svojoj okolini, kako bi provodili čovjeku dostojan život.”⁸¹

Zavod je uputio molbu Ravnateljstvu Centralnog sabirališta 1933. godine, kojom moli povrat orgulja iz Popovače, pohranjenih 1924. godine u Sabiralištu, s ciljem da se dio glazbeno talentirane djece osposobljava na njima, navodeći: „nekada su orguljaši bili učitelji, a sada jer ih nema mogu to biti pitomci u župnim crkvama i tako zarađivati za svoj svagdašnji kruh.”⁸² Prema tome, podaci za 1936. godinu doista pokazuju da su neki učenici postali orguljaši⁸³, koji su se obrazovali u Klasičnoj gimnaziji i Državnoj muzičkoj akademiji.⁸⁴ Dio učenika je 1935. godine učio Esperanto,⁸⁵ pa su 1936. godine imali u planu održati koncerte Pjevačkog i tamburaškog zbora pitomaca Zavoda za odgoj slijepe djece

79 HR-DAZG-959, k. 53.

80 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 233/1931. Nastavni plan i program za osmorazrednu osnovu školu i produženu zanatsku školu za slijepe

81 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 95/1936.

82 HR-DAZG-959, k. 14, Predmet: Zavodske orgulje pohranjene kod Ravnateljstva Centralnog Sabirališta- vraćanje Zavodu br. 343/1933.

83 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 333/1936.

84 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 387/1936.

85 HR-DAZG-959, k. 16, k. 17.

u Zagrebu tijekom Jugoslavenskog esperanto kongresa u Ljubljani, Mariboru i Celju,⁸⁶ u kojem je trebalo sudjelovati šesnaest dječaka, sedam djevojčica, četiri nastavnika i služavka.⁸⁷

Očito je da je cilj sustava bio slijepoj djeci obrazovanjem omogućiti samostal-niji život i lakše uključivanje u svakodnevicu videćih, iako njegova provedba nije uvijek bila u skladu s tom idejom. Unatoč toj hvalevrijednoj namjeri, u samom su procesu postojale i određene prepreke. Primjerice, Zavod je bio internatskog tipa, što je značilo da su slijepa djeca bila izdvojena iz obitelji i lokalne sredine te su pritom gubila kontinuitet odnosa u vlastitom okruženju, koji je često bio složen i prije odlaska na školovanje. Uz to, promjena iz 1936. godine, kada se dobna granica potencijalnih pitomaca spustila na četvrtu godinu života, poka-zuje istodobno sve veće pridavanje značenja ranom odgoju, ali i ranije izdvajanje djece iz obitelji. Na kraju se postavlja pitanje kako su se, nakon njegova završetka i povratka kući, ponovno vraćala u tamošnju kolotečinu i jesu li se mogli za-posliti.⁸⁸ Govoreći o mogućnostima zapošljavanja nekadašnjih pitomaca nakon završenog školovanja, bio je zamjetan raskorak između rodno stereotipiziranih vještina usvojenih u Zavodu i stvarnih mogućnosti pronalaska posla, koji bi osi-gurao samostalnu egzistenciju. Taj će nerazmjer biti jasno vidljiv u pismu jedne pitomice, a slijedi u dijelu teksta koji se odnosi na djelovanje Zavoda za slijepe u Popovači. U međuratnom razdoblju, ideje koje će kasnije činiti socijalni model odnosa prema osobama s invaliditetom, bile su teško ostvarive. Njegovi su se obrisi tada tek počeli nazirati, a kao cjelovit okvir oblikovao se krajem 1970-ih i početkom 1980-ih u Velikoj Britaniji, ponajprije u radovima Michaela Olivera i u okviru pokreta osoba s invaliditetom.⁸⁹

UČENICI I OSOBLJE ZAVODA

U prvu školsku godinu 1895./1986. godine bilo je upisano sedam dječaka i šest djevojčica,⁹⁰ dok je prema zapisniku XI. redovite i zaključne sjednice učiteljskog zbora Zemaljskog zavoda za odgoj slijepe djece za prvo proljeće (po-lugodište) školske godine 1912./1913. ukupno bilo dvadeset pitomaca, koji su pohađali od 1. do 5. razreda te 1. i 2. produžno godište.⁹¹ Podaci o učenicima za 1922./1923. godinu pokazuju da je u trećem razredu bilo troje učenika i dvoje

86 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 164/1936., Broj: 185/1936. Broj: 187/1936.

87 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 165/1936. Broj: 201/1936.

88 Michael Oliver, „Disability Definitions: The Politics of Meaning“, u: Michael Oliver, ur., *The Politics of Disablement: Critical Texts in Social Work and the Welfare State* (London: Palgrave Macmillan, 1990).

89 Ibid.

90 Bosnar Salihagić, „Povijesni pregled“.

91 HR-DAZG-959, k. 10. Horvat, *Izvištaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu*, 15.

slušača, u četvrtom razredu osmero učenika⁹² te četrnaestorica dječaka u produženoj zanatskoj školi 1936. godine.⁹³ U Zavodu je 1930. i 1931. godine bio ukupno dvadeset jedan pitomac,⁹⁴ a 1934./1935. četrdeset dva pitomaca.⁹⁵ Podaci o zaposlenicima pokazuju da su 1912./1913. u Zavodu bili zaposleni upravitelj, učiteljica, učitelj, rimokatolički vjeroučitelj, grčko-istočni vjeroučitelj, učiteljica za ženski ručni rad, učitelj guslanja, kefarski poslovođa, koji je podučavao pitomce tamburanju, sluga i sluškinja.⁹⁶ Nadalje, 1928. godine bilo je zaposleno troje učitelja, jedan kefar i jedan upravnik,⁹⁷ 1929. godine jedna slijepa učiteljica (ne navodi se broj ostalih zaposlenih),⁹⁸ 1931. godine četvero nastavnika i honorarno rimokatolički vjeroučitelj, srpsko-pravoslavni vjeroučitelj, zavodski liječnik, nastavnik za obuku u glasoviranju, nastavnik za obuku u tamburanu zbornom, pomoćna učiteljica za obuku u ženskom ručnom radu, kefarski pomoćnik za obuku u četkarstvu, dvorkinja i dvije služavke,⁹⁹ 1932. godine troje nastavnika (od kojih je jedan bio slijepa osoba), jedan upravnik i honorarno šestoro osoba (kateheta, liječnik, učiteljica ručnog rada, slijepi kefar, sluga i služavka).¹⁰⁰

Prema podacima iz 1933., bilo je zaposleno troje nastavnika i jedan upravnik,¹⁰¹ 1934. godine troje nastavnika, učiteljica hospitantka i upravnik,¹⁰² a 1935. godine četvero nastavnika i honorarno dvije osobe za obuku ručnog rada i zanata (zaposlen je dodatno bio i slijepi majstor kao stručni učitelj pitomaca prve godine produžene nastave škole za košaraštvo i kefarstvo), zavodski liječnik, zavodska nadstojnica i tri služavke.¹⁰³ Prema „Spisku nastavnčkih lica koja su na radu u Zavodu, a primaju prinadležnosti na teret budžeta Ministarstva prosvjete“ iz 1936. godine bilo je zaposleno troje nastavnika, dvoje učitelja hospitanata i jedan upravnik, a prema spisku onih „koji primaju honorar ili plaću po budžetu Savske banovine“, troje učitelja, vjeroučitelj, nastavnica hospitantica, kefarski majstor, zavodska nadstojnica i tri služavke.¹⁰⁴ Učitelji su polagali ispit

92 HR-DAZG-959, k. 11, Imenik učenika III. i IV. razreda za školsku godinu 1922./23, Niža pučka škola u Kr. zemaljska škola za slijepe Moslavina- Popovača, br. 49.

93 HR-DAZG-959, k. 17.

94 HR-DAZG-959, k. 11.

95 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 97/1935., Predmet: Potpora za opskrbu slijepe djece.

96 Horvat, *Izveštaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu*, 14.

97 HR-DAZG-959, k. 10.

98 HR-DAZG-959, k. 11.

99 HR-DAZG-959, k. 12, Obrazloženje k predlogu budžeta za 1931/1932 budžetsku godinu.

100 HR-DAZG-959, k. 13, Spisak nastavnika Zavoda za odgoj slijepe djece Zagreb, broj 39/1932. Popis honorarnog osoblja Zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu, broj 294/1932. Popis imenovanog osoblja Zavoda od odgoj slijepe djece u Zagrebu.

101 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 33/1933., Predmet: Trebovanje kredita za lične rashode u I. polugodišt budž. 1933/34. godine, broj: 59/1933. Predmet: Službenički listovi dostava.

102 HR-DAZG-959, k. 15.

103 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 12/1935., Broj: 54/1935.

104 HR-DAZG-959, k. 17.

za defektnu djecu, a dio ih se obrazovao i u školi za odgoj slijepih i gluhonijemih u Milanu i ženskoj višoj školi za socijalnu skrb u Pragu.¹⁰⁵ O usmjerenosti plana i programa Zavoda za slijepe na društvenu funkcionalnost pitomaca već je bilo riječi. Međutim, ovdje se prvi put spominje struktura zaposlenih, iz koje je razvidno da je Zavod djelovao kao mikrosustav s jasnom podjelom rada između različitih struka. Uz učitelje i upravu, bili su angažirani vjeroučitelji različitih konfesija, liječnici, pomoćno osoblje te „stručni majstori” (kefari i učitelji zanata). Obrazovni procesi ujedinjavali su pedagošku, medicinsku, vjersku i radnu komponentu, tipične za institucije tog razdoblja.¹⁰⁶

UVJETI ŽIVOTA U ZAVODU

Osim što dosad navedeni podaci ukazuju da su u Zavodu najčešće bila smještena slijepa djeca čije su obitelji živjele u lošim socioekonomskim prilikama (dio njih je živio i u siromaštvu), loši uvjeti života zabilježeni su već 1914. godine, kada se navodi da u Spavaonici II. spava dvanaestero pitomaca, a trebalo bi biti maksimalno njih osam, što dovodi do problema kod prozračivanja ako dođe do određenih zaraza.¹⁰⁷ Navedeno se može povezati s podatkom da je 1931. godine Uprava zamolila da se urede još tri sobe u Zavodu zbog većeg broja učenika.¹⁰⁸ U Zavodu se 1929. godine pojavila diferija, gdje je dvoje pitomaca poslano u kućnu bolnicu, a petero ih je ostalo u Zavodu, uz naglašavanje da u bolnici nema mjesta te da je vrlo neudobno jer je u istoj zgradi 138-ero gluhonijeme djece.¹⁰⁹ Naime, bolnički troškovi (u konkretnom slučaju u Općoj javnoj bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu) su za dio učenika pokriveni od strane Kraljevske zemaljske blagajne u Zagrebu,¹¹⁰ što se može povezati da njihovi roditelji nisu imali financijskih sredstava za pokrivanje troškova djece. U Zavodu su 1933. godine bili loši stambeni uvjeti „razrušeni zidovi, prozori istrunuli i rasklimani“, što je rezultiralo time da je Uprava Zavoda molila da se iz likvidiranog Dječjeg doma u Našicama dopreme deset komada kompletnih kreveta te barem dva ormara za pohranu rublja.¹¹¹ Već 1913. godine roditelji su se morali obvezati da će dijete opskrbiti nužnom obućom i odjećom ako im dijete bude besplatno primljeno u Zavod.¹¹²

105 HR-DAZG-959, k. 53.

106 Henri-Jacques Stiker, *A History of Disability* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2019).

107 HR-DAZG-959, k. 10.

108 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 79/1931.

109 HR-DAZG-959, k. 11, Broj: 66/1929.

110 HR-DAZG-959, k. 19, Broj: 23/453/1913.

111 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 282/1933. Predmet: Potreba novih kreveta.

112 HR-DAZG-959, k. 10.

Prema dopisu iz 1913. godine, za pitomce Zavoda nabavljeno je „11 zimskih odjela za dječake, 11 zimskih kabanica za dječake, 2 uniforme za dva novo primljena pitomca, te 11 kompleta zimskih opravnica za djevojčice koje su činile suknja, struk i kaput“,¹¹³ dok je 1914. godine upućena molba Gradskom poglavarstvu Zagreba „da dodijeli pitomcu sa svog područja odjeću i obuću“. ¹¹⁴ Na početku 1933., 1935. i 1936. godine odlučeno je da svako dijete, koje će biti primljeno u Zavod, pri dolasku mora ponijeti najmanje „1 odijelo i zimski kaput, 1 par čestitih cipela, 6 pari čarapa, 4 košulje, 4 gaća, 6 džepnih rupčića, 1 jastuk, 2 plah-te, 2 jastučnice, 1 gunj i keficu za zube“ jer će biti u Zavodu od deset do dvanaest godina, s tim da će iz njega biti otpušteno ako bude „zarazno, imalo duševnu ili tjelesnu zaostalost te mokriilo u krevet.“¹¹⁵ S druge strane, budući da je znatan dio učenika u Zavod dolazio s vrlo ograničenim odjevnim predmetima, Zagrebačko društvo Dobrotvor 1936. godine poklonilo je svakom pitomcu par cipela.¹¹⁶

S druge strane, prema podacima iz 1914., bilo je zabranjeno učenicima prikupljanje prinosa po gostionama, kavanama i privatnim kućama jer školska mladež može sabirati jedino po ulicama i trgovima, i to načinom čednim i pristojnim, a nipošto nametljivim samo do 7 sati navečer,¹¹⁷ dok je 1931. godine prijavljeno policiji da su određene osobe po Zagrebu neovlašteno prikupljale priloge za pitomce.¹¹⁸ Zavod je primio novčanu donaciju temeljem oporuke 1913. godine,¹¹⁹ kao i 1935. godine novčani prilog umjesto plaćanja vijenca za posljednji ispraćaj jedne osobe.¹²⁰ Kao oblik prikupljanja donacija organizirane su i različite kulturne manifestacije. Prema dopisu je 1931. godine Zavod trebala posjetiti Helen Keller pa je shodno tomu od nadležnog Ministarstva Zavodu ustupljeno 100 komada knjige „Slijepa i gluha Helen Keller“ da ih proda građanima Zagreba, uz naznaku da se 30 % od prodanih knjiga ustupa Zavodu u korist pitomaca ustanove, na način da im se kupi što je prema Ravnateljstvu najpotrebnije.¹²¹ Za blagdan Svetog Vida, 15. lipnja 1933. godine, organiziran je koncert u Hrvatskom glazbenom zavodu, čiji je prihod išao za Ferijalnu koloniju za slijepu djecu u Crikvenici, gdje su devetnaestero učenika, troje nastavnika i jedna služavka boravili od 15. do 29. lipnja 1933. godine.¹²² Učenici su 21. prosinca 1933. godine imali koncert u

113 HR-DAZG-959, k. 19, Broj: 21502/1913, Predmet: Odjela nabava.

114 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 8719/1914.

115 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 275/1933., k. 17, Broj: 312/1936, k. 16, Broj: 335/1935.

116 HR-DAZG-959, k. 16.

117 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 8719/1914.

118 HR-DAZG-959, k. 14, Predmet 268/1933. Nedoovoljeno prikupljanje priloga za slijepu djecu.

119 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 22487/1913.

120 HR-DAZG-959, k. 16.

121 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 2310/1931.

122 HR-DAZG-959, k. 12, k. 14, Broj: 146/1933., Predmet: Ferijalna kolonija slijepa djece.

Hrvatskom glazbenom zavodu,¹²³ dok su izložbe radova pitomaca, muzičke produkcije i demonstracije čitanja na Barilleovu pismu, održane 1934. i 1936. godine u prostorijama Zavoda sa svrhom „prikaza gradjanstvu uspjehe uzgoja slijepe djece, koji ovu imaju privesti k samostalnome privrednome životu“, a novac od prodaje koristio se „za prijeke potrebe slijepih pitomaca.”¹²⁴

Društvo Sv. Vida za podupiranje slijepih Zagreb je također 1934. godine uplatilo novčani iznos kao nagradu slijepoj djeci u Zavodu koja su izrađivala četke¹²⁵ te je molilo 1936. godine Kraljevsku bansku upravu za Savsku banovinu da im ustupi besplatno mali lokal koji se nalazio u Zavodu kao prodavaonicu u kojoj bi prodavali svoje proizvode, navodeći da oni podučavaju pitomce Zavoda četkarskom zanatu.¹²⁶ Navedeno ukazuje da je i prikupljanje donacije, zapravo milodara, bilo također oblik osiguravanja novčanih sredstava za život pitomaca. Ako se izneseni podaci povežu s ranije opisanim molbama roditelja za primitak djece besplatno u Zavod, može se ponovno zaključiti kako je velik dio pitomaca živio u uvjetima siromaštva, tako da je dio potrebne odjeće i obuču osiguravan različitim donacijama ili pak iz novčanih sredstava Zavoda.

Prenapučenost, loši higijenski uvjeti i česte zarazne bolesti bili su u to vrijeme stalna pojava u većim institucijama, gdje se život pitomaca organizirao prema onome što je bilo na raspolaganju, a manje prema njihovim individualnim potrebama, kakve se danas nastoje u većoj mjeri osigurati. Opskrba osnovnim potrebštinama putem obitelji, države i dobrotvornih priloga bila je u to vrijeme uobičajena praksa jer institucije same po sebi nisu imale dovoljno stabilnih sredstava da u potpunosti zbrinu pitomce, nego su ovisile o različitim izvorima pomoći, nerijetko bez jasne međusobne koordinacije.¹²⁷ No pomaknemo li se od tog pragmatičnog aspekta, uočljivo je da je Zavod imao i mehanizam društvenog usmjeravanja i reprezentacije. Pitomci su mogli biti vidljivi u javnom prostoru, ali samo pod uvjetima koji su bili normativno i institucionalno propisani. Pritom se misli na regulaciju javnog ponašanja, primjerice nadzor prikupljanja priloga.¹²⁸

123 HR-DAZG-959, k. 14, Broj 404/1933., Predmet: Božićna produkcija slijepe djece- molba za uređenje pozornice.

124 HR-DAZG-959, k. 15, Broj: 488/1934., Predmet: Božićna izložba ručnik radova pitomaca Zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu. k. 17, Broj: 240:1936. Predmet: Izložba ručnih radova Zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu.

125 HR-DAZG-959, k. 15, Broj: 932/35.

126 HR-DAZG-959, k. 17. Broj: 456/36, Predmet: Molba za prepuštanje lokala u Ilici br. 83.

127 Jelena Seferović, „Children With Intellectual Disabilities in Croatia: From Psychiatry to Specialized Institutions (1897–1970s)“, *Acta Histriae* 34, br. 1 (2026): 95–116.

128 Kevin Paterson i Bill Hughes, „Disability Studies and Phenomenology: The Carnal Politics of Everyday Life“, *Disability & Society* 14, br. 5 (1999).

Dvorac grofova Erdődyja

Pohranjeno u: HR-HDA-1422, Agencija za fotodokumentaciju

ZAVOD ZA SLIJEPE U POPOVAČI

Pitomci Zavoda za slijepu djecu u Zagrebu bili su od 1920. do 1933. godine smješteni u Invalidski dom u Popovači, mjestu udaljenom oko 60 kilometara od Zagreba. Ovaj čin za njih nije značio samo promjenu mjesta boravka, nego i otežan pristup javnim ustanovama, manje kontakata s videćim osobama te veću zatvorenost u institucionalni svijet.¹²⁹ S jedne strane, Zavod je pitomcima pružao zaštitu, obrazovanje i određen oblik socijalne sigurnosti, dok je s druge strane

129 HR - DASK - 161 Bolnica za duševne bolesti u Popovači. Spisi kraljevskog zemaljskog dobra Moslavina - Invalidskog dobra u Popovači /1923/1929-1934 - Opći spisi, 1934. (56_2418). Zavod za slijepe premješten je u zgrade baroknog dvorca grofova Erdődyja u Popovači, u kojima se dotad nalazio Invalidski dom ratnih veterana iz Prvog svjetskog rata. Ustanova je djelovala pod ingerencijom Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja (sl. Dvorac grofova Erdődyja, HR-HDA-1422, Agencija za fotodokumentaciju).

pridonosio njihovej društvenoj izolaciji. Time se stvarao zatvoren krug u kojem je njihovo iskustvo sljepoće bilo gotovo u potpunosti institucionalizirano.¹³⁰

Razdoblje od 1920. godine, kada je Pokrajinska uprava u Zagrebu - Odjeljenje socijalne politike donijela odluku o preseljenju zavoda u Popovaču, preko službene predaje njegova upravljanja Branku pl. Štrigi 1922. godine¹³¹ pa sve do 1933. godine, kada je započelo vraćanje posljednjih pitomaca u Zagreb, bilo je obilježeno brojnim prijemima. Pritom se misli na oprečne stavove između nadležnih tijela socijalne politike, koja su inzistirala na preseljenju u Popovaču, i stručnjaka za skrb o slijepim osobama koji su mu se protivili, zatim na podijeljena mišljenja pitomaca Zavoda o uvjetima života u njemu te naposljetku na nesuglasice oko njegova povratka u Zagreb. Prema Josipu Medvedu, ravnatelju Zavoda za gluho-nijeme u Zagrebu, „nije bila sretna zamisao taj zavod premještavati”. Sličan stav zastupao je i inspektor za zavode slijepih Veljko Ramadanović, koji ga je iznio i u izvještaju o Zavodu za slijepe u Zemunu za 1923./1924. godinu. Uz to, Medved je smatrao da gradska središta, poput Ljubljane i Zagreba, „pružaju mnogo više za stručnu i znanstvenu naobrazbu slijepe djece; tu su razna humanitarna društva, druge škole, a naročito učiteljska i muzička škola te klinika za oči”. Zaključio je stoga da će, želi li se postići uspjeh u školama za slijepe, „školske vlasti morati vratiti [zavode] na njihovo mjesto.”¹³²

Odluka o premještanju Zavoda za slijepe u Popovaču i godinama kasnije bila je predmet kritika, kako potvrđuje i referat iz 1956. godine, sastavljen povodom obilježavanja desete godišnjice Saveza slijepih Jugoslavije. U referatu se upozorilo da je spomenuta odluka bila „uvjerljiv primjer nebrige državne vlasti stare Jugoslavije za invalide uopće, a za slijepe posebno, te ujedno slika tadašnje reakcionarne politike vladajuće velikosrpske buržoazije.” Uz to, navedeno je da je Zavod preseljen iz Zagreba u provinciju „gdje su slijepi živjeli u najtežim uvjetima, često i bez ikakvih financijskih sredstava, a da je nasuprot tome, zavod u Zemunu u isto je vrijeme bio obilno dotiran i dobro uređen.”¹³³ No segregacijski pristup prema osobama s invaliditetom, primjerice gluhim osobama, te slaba koordinacija između nadležnih ministarstava i stručnjaka za skrb o toj populaciji, zabilježen je već godinu dana nakon nastanka ovog referata i u jednoj od

130 Henri Jacques Stiker, „Using Historical Anthropology to Think Disability“, u: Brigitte Holzer, Arthur Vreede i Gabriele Weigt, ur., *Disability in Different Cultures: Reflections on Local Concepts* (Bielefeld: transcript Verlag, 2015), 362–63.

131 Tifološki muzej, inv. br. 1737, Predmet: Uprava za odgoj slijepe djece predana zavodskom učitelju Štrigi, 8. veljače 1922.; inv. br. 1741, Prednet: Uvjerenje iz Udruženja slijepaca, Ilica 5 (Oktogon), Zagreb, 15. listopada 1927. Dokument navodi da je Branko pl. Štriga bio „slijepi učitelj slijepih“ i predsjednik Udruženja slijepaca u Zagrebu od 1. ožujka 1927. do 12. listopada 1927.

132 Josip Medved, „Zdravstveno - pedagoške ustanove u Jugoslaviji“, *Liječnici vjesnik* 49 (2) (1927): 111.

133 HR-HDA-2046 Republički komitet za zdravstvenu i socijalnu zaštitu SRH. Referat povodom proslave 10 - godišnjice osnutka Saveza slijepih Jugoslavije

republika Socijalističke Jugoslavije. Primjerice, Savjet za školstvo - Sekretarijat Sarajevo, Narodna Republika Bosne i Hercegovine (NR BiH), 5. rujna 1957. obratio se Savjetu za socijalnu zaštitu NR BiH u Sarajevu, navodeći sljedeće: „Od nastavnika Zavoda za gluvu djecu, kao i od Saveza gluvih obaviješteni smo da je vaš Sekretarijat donio odluku o preseljenju Zavoda u Reljevo. Iako po pitanju preseljenja Zavoda niko nije tražio saglasnost niti mišljenje ovog Savjeta. Slobodni smo da ukažemo na niz problema koji će iskrsnuti ako se ta odluka Sekretarijata sprovede u život.”¹³⁴ Zavod koji se spominje u citatu bio je prvo smješten u središtu Sarajeva, na adresi Skenderija 14,¹³⁵ a Reljevo se nalazilo u sjeverozapadnom dijelu grada, više od deset kilometara udaljeno od njegova centra. Premda danas administrativno pripada općini Novi Grad Sarajevo, krajem 1950-ih godina Reljevo je predstavljalo relativno udaljeno gradsko predgrađe. Usporede li se komentari stručnjaka vezani uz preseljenje Zavoda za slijepe iz Zagreba početkom 1920-ih s ovim slučajem, može se zaključiti da se državna politika prema osobama sa senzornim teškoćama, u svojoj ideološkoj osnovi, kroz gotovo četiri desetljeća nije uvelike promijenila.

Zavoda za slijepe u Popovači dotaknuo se i Josip Štajduhar, hrvatski oftalmolog, koji ga je 1928. godine spomenuo u kontekstu neadekvatnih okulističkih pregleda. Za „sljepačke zavode” u Moslavini i Kočevju, naveo je da te preglede „nijesu kadri izvesti, već poradi toga što su daleko od mjesta gdje se nalaze okulisti, a s druge strane financijalna sredstva njihova su tako skromna da jedva mogu i toliko napredovati kako napreduju sada.” Štajduhar je također istaknuo da se „slijepci primaju u zavode na temelju liječničkih svjedodžbi o općem zdravstvenom stanju, uz jednostavnu naznaku ‘slijep’”, no da se „ne spominje tu ništa o dijagnozi, zatim od čega je i na kakav način primljeni pitomac oslijepio”. Kao jedini „moderni sljepački zavod”, koji „provodi okulističke pregledbe primljenih pitomaca” te koji „je snabdjeven i svim pomagalima koja su potrebna za izobrazbu slijepaca”, naveo je Zavod u Zemunu.¹³⁶ Ovaj podatak potvrđuje konstataciju iz gore spomenutog referata iz 1956. godine da je upravo ovaj zavod „bio obilno dotiran i dobro uređen”, za što je, po svemu sudeći, bila zaslužna centralistička politika stare Jugoslavije.¹³⁷ Način funkcioniranja Zavoda za slijepe u Popovači moguće je pobliže sagledati kroz njegov program rada i svakodnevicu njegovih pitomaca. Zavodska učiteljica bila je Viktorija Švigir, a zavodski liječnik, koji je

134 HAS, Prigovor Savjeta za školstvo Sekretarijata u Sarajevu Savjetu za socijalnu zaštitu NR BiH, 5. rujna 1957.

135 HAS, *Oslobođenje*, br. 24, 16. lipnja 1946, Što rade djeca na ulici?.

136 Josip Štajduhar, „Uzroci mladenačkih oslijepjenja kod pitomaca slijepačkih zavoda u Jugoslaviji (Raširenost sljepoće u našoj državi)“, u: *Spomenica oftalmološke klinike, 1922–1927*, „Liječnički vjesnik“, 50(2) (1928): 256.

137 John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

povremeno dolazio, dr. M. Habliček.¹³⁸ Program obuke obuhvaćao je četkarstvo i košaraštvo, dok su se djevojčice podučavale i ženskom ručnom radu. Slijepe osobe su se zapošljavale kao kefari, košarači, kožarači i užarači (najčešće kao pomoćni majstori)¹³⁹ te za razliku od onih u Domu slepih u Zemunu, nisu mogli učiti stolarski zanat.¹⁴⁰ Stoga se tražilo od vlastelinstva u Kutini 10 jutara zemlje u Lonjskom polju, s ciljem uređenja uzgajališta plemenite vrbe za izradu košara za članove, međutim, odgovor nikada nisu dobili.¹⁴¹ Također je 1922. godine traženo od Ministarstva agrarne reforme u Beogradu da Društvu da zemljište za uzgoj kultivirane vrbe, koja bi se prodavala članovima uz povoljnije uvjete i malu novčanu odštetu.¹⁴² Poznat je primjer iz 1923. godine, gdje je slijepi otac poslan u Zemaljski zavod za slijepe u Moslavini da izuči zanat jer mu je supruga bolesna i nemaju od čega živjeti, a djeca se upućuju u centralno sabiralište u Josipovcu.¹⁴³

U Zavodu su organizirane i kulturno-umjetničke aktivnosti pa je tako određena skupina pitomaca bila okupljena u okviru „Đačkog diletantskog društva“. Društvo je djelovalo pod pokroviteljstvom Udruženja samostalnih i obrazovanih slijepaca, koje se „u Moslavini 1922. ustrojilo sa svrhom da se članovi međusobno potpomažu te da mladim drugovima pritječu u pomoć moralno i materijalno.“¹⁴⁴ U skladu s tim načelom uzajamnog potpomaganja, stariji i mlađi korisnici zajednički su nastupali diljem Hrvatske i Slovenije, izvodeći glazbene i scenske točke, koje je osmislio Štriga, ravnatelj Zavoda.¹⁴⁵ Tako su 1924. godine prodavane fotografije pitomaca koji su sudjelovali u predstavi Aladinova svjetiljka,¹⁴⁶ dok je Društvo Sv. Vida tijekom 1925. godine u nekoliko gradova Hrvatske održalo koncerte i predavanja „o uzgoju i izobrazbi slijepaca, demonstriralo učila suvremene slijepačke pedagogije i prikazalo radove slijepih gojenaca Kraljevske zemaljske škole za slijepe u Moslavini (...) a građani su pitomcima davali odjeću, obuću, šmuk, novac i hranu za put.“¹⁴⁷ Izvjesno je da je Zavod za slijepe u Popovači pitomcima nudio niz aktivnosti koje su ispunjavale i oblikovale njihovu svakodnevicu. Međutim, doživljaji te svakodnevice nisu bili jedinstveni jer su neki pitomci izražavali zahvalnost za priliku boravka u ustanovi, a drugi su smatrali da su bili zakinuti ili izigrani. Treći pogled na život u njoj imali su članovi stručnih inspekcija, koji su povremeno onamo dolazili u nadzor. O potrebi interpretacije

138 Tiflološki muzej, inv. br. 297/1805, Predmet: Nadzor nad priredbom hrane u Zemaljskom zavodu za slijepe u Moslavini.

139 HR-DAZG-959, k. 52.

140 HR-DAZG-959, k. 53.

141 HR-DAZG-959, k. 52.

142 HR-DAZG-959, k. 52.

143 HR-DAZG-959, k. 52.

144 Josip Medved, „Zdravstveno - pedagoške ustanove u Jugoslaviji“, *Liječniki vjesnik*, 49 (2) (1927): 116.

145 Čosić, *Od zbirke do muzeja*, 24–25.

146 HR-DAZG-959, k. 52.

147 HR-DAZG-959, k. 52.

društvenih fenomena iz više perspektiva, u ovom slučaju institucijskih praksi, pisao je Clifford Geertz, koji je polazio od premise da je život mreža značenja koju ljudi sami stvaraju, zbog čega isti fenomen može biti doživljen na bitno različite načine.¹⁴⁸ U tom smislu, različita i katkad suprotstavljena iskustva pitomaca te izvješća stručnih inspekcija mogu pružiti različite, ali jednako važne poglede na život u ustanovi. Razmatranje poimanja zavodske svakodnevice započinje pismom iz 1921. godine, u kojem bivši pitomac zahvaljuje ravnatelju Štrigi na dobročinstvu, koje glasi:

Velepoštovani Gospodine! Uvjeran sam da nimalo ne dvojite o sjećanju i zahvalnostimoj [...] Lijepa je mojabrošlost bila, samo u tom što sam sretio čovjeka, koji buduć plemenita i dobra srca, znao mi pribaviti dobru budućnost, koja je zbilja dobra i k boljem ide [...] Zato kao što zahvalnost dugujem čovjeku koji upravlja mojim životom dugujem je i Vama, pa sam uvjeren da je izražavajući za ove uskršne blagdane, Vi veleštovani gospodine nećete o njoj nimalo dvojiti. Čujte, dakle, glas, kojim iz dna moga srca diže se. Svemožni Vas okrepio na putu života, naplatio Vam za koliko ste mi dobra učinili i dao Vam „Sretan Uskrs” za mnogo i mnogo godina.¹⁴⁹

No, s druge strane, određeni podaci upućuju i na suprotno. Godinu dana nakon ovog pisma zahvale, u izvješću inspekcije od 15. svibnja 1922. godine, provedene „u Zemaljskom zavodu za slijepe u Moslavini, ustanovljeno je da nedostaje potrepština, da je hrana nedostatno začinjena te da pitomci njome uopće nisu zadovoljni i da im priprava ne odgovara.”¹⁵⁰ Iduće godine, 19. veljače 1923. godine, pitomci Zavoda uputili su ravnatelju Reheriću molbu da im se samelje pšenica jer su bili gladni, na što su od njega i njegove supruge dobili odgovor: ‘A kaj buju jele onda naše svinje.’¹⁵¹ Diskutabilno je također bilo grijanje te higijenski uvjeti u Zavodu jer je iste 1923. godine „15 korisnika tijekom mećave bez kaputa otišlo u Pakrac tražiti pomoć.”¹⁵² Naposljetku, u Zavodu su se očito primale isključivo siromašne slijepe osobe, o čemu svjedoči odbijenica za smještaj slijepom muškarcu, uz obrazloženje da „posjeduje lijepu mirovinu i može se od nje uzdržavati svugdje među videćima.”¹⁵³ Kao što je na početku istaknuto, djelovanje Zavoda za slijepe bilo je praćeno brojnim prijedorima, uključujući i njegovo zatvaranje, odnosno ponovno preseljenje u Zagreb. Premda se u literaturi najčešće navodi da je Zavod u potpunosti prestao s radom 1927. godine,¹⁵⁴ iz dokumenta iz 1932.,

148 Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973).

149 Tiflološki muzej, inv. br. 1580, pismo korisnika Zavoda za slijepe u Popovači upravitelju Branku pl. Štrigi, Moslavina, 23. ožujka 1921.

150 Tiflološki muzej, inv. br. 297/1805, Predmet: Nadzor nad priredbom hrane u Zemaljskom zavodu za slijepe u Moslavini.

151 HR-DAZG-959, k. 52.

152 HR-DAZG-959, k. 52.

153 HR-DAZG-959, k. 53.

154 *Povijest*.

kao i iz novinskog članka objavljenog 1933. u „Jutarnjem listu”, vidljivo je da su posljednji pitomci trebali biti otpušteni do 15. siječnja 1933. godine. Iz zahtjeva Kraljevske banske uprave Banovine Hrvatske - Odjeljenja za socijalnu politiku i narodno zdravlje za izmještaj invalida i slijepih osoba od 30. studenoga 1932. godine, može se iščitati sljedeće:

Prigodnom inspekcijom u naslovnom domu po načelniku Općeg odjeljenja Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja ustanovljeno je da se u domu nalaze invalidi i slijepci koji na to nikako pravo ne imaju. Usljed toga poziva se ta uprava da sve one invalide i slijepce koji ne udovoljavaju uvjetima uređenim invalidskim zakonom, do 15. januara 1933. otpusti i uputi na njihove nadležne općine. Glede slijepaca uputit će se za njihovu otpremu nadležnim općinskim poglavarstvima nalog odavle, tako da će i ovi morati da gore označenog roka dom napustiti.¹⁵⁵

O ideji iseljenja korisnika Zavoda za slijepe u Popovači te njihova povratka u Zagreb ili pod nadležnost matičnih općina, „Jutarnji list” je 12. siječnja 1933. godine pisao kritično.¹⁵⁶ U članku „Zašto da se raspusti dom za slijepe u Moslavini”, na samom se početku navodi kako je „smještaj slijepih bio upravo idealno riješen prije više godina, kada je odlučeno da se oni smjeste u veliki dom u Popovači”, no da „nesretnije rješenje nije se moglo naći od onoga koje je doneseno kasnije: da se, naime, slijepci vrate u Zagreb.“ Za slijepe su tada „sagrađene na Svetom Duhu neukusne i male drvenjare koje su služile kao dom za smještaj nekoliko slijepih radnika i slijepih radnica”, a koje su, kako se dalje ističe, izazvale „dosta briga u posljednje vrijeme, a o tome je govoreno i u našoj javnosti, pa su donekle istaknute vrlo nezgodne prilike koje su tamo vladale.” Nadalje, u članku je iznesen stav za koji je teško pronaći stručnu teorijsku osnovu, prema kojem „se može opravdati da zavod za uzgoj gluhonijeme djece ostane u Zagrebu u svojoj zakladnoj zgradi, dotle se nikakvim argumentima ne može opravdati potreba da ostane u Zagrebu škola za uzgoj slijepe djece, osim ako se ne želi da se jednoga dana svim tim zaista velikim nesretnicima pruži bijeli štap i da ih se otpusti, kako bi zatim takvi nesretnici izabrali sebi koji ugao na gradskoj ulici, te stojeći ondje tražili milost prolaznika.“ U ovom je članku rezimirano da je „potrebno da se sve slijepačke ustanove, koliko one stoje pod nadzorom Socijalnog odsjeka Banske uprave, premjeste u Invalidski dom u Popovači, gdje treba da se uredi škola, da se pruže sve mogućnosti rada i zaposlenja slijepih radnika i radnica.” Autor ovog članka zasad je nepoznat, a time i njegova stručna kompetencija za procjenu onoga što bi bilo korisno, odnosno štetno za slijepe osobe. Usporedi li se ovakav popularni narativ s oftalmološkom procjenom Štajduhara iz 1928., teško je ne primijetiti diskrepanciju između popularnih predodžbi o slijepim osobama između

¹⁵⁵ Tiflološki muzej, inv. br. 1533, Predmet: Invalidi — zbrinjavanje u Invalidskom domu u Moslavini.

¹⁵⁶ Tiflološki muzej, inv. br. 1594, članak iz „Jutarnjeg lista”: „Zašto da se raspusti Dom za slijepe u Moslavini”, 12. siječnja 1933.

dva svjetska rata i tadašnjih stručnih mišljenja. Prema Štajduharu, „sljepoća nije glavni nedostatak zbog kojega slijepac smatra sljepoću nesrećom, jer izgubljeni vid može nadoknaditi ostalim osjetilima (opipom i sluhom). Njegova se nesreća sastoji u nesamostalnosti, koja proizlazi iz gotovo potpunog ograničenja slobodnog kretanja i ovisnosti o okolini.”¹⁵⁷

Teško je ne uočiti da se u novinskom članku, iza brige za slijepe osobe, skriva paternalistička doktrina, prema čijim bi se načelima one kao skupina trebale smjestiti u kontrolirani prostor u Popovači, nasuprot njihovu potencijalnom raspršivanju u zagrebački gradski kontekst, gdje bi se institucionalni nadzor mogao oslabiti.¹⁵⁸ S druge strane, iz Štajduharove procjene, iako ukorijenjene u medicinskoj premisi, vidljivo je složenije razumijevanje invaliditeta. Njegova tvrdnja da „sljepoća nije glavni nedostatak”, jer se izgubljeni vid može nadomjestiti drugim osjetilima, premješta fokus s tjelesnog oštećenja na društvene posljedice sljepoće, poput ograničenog kretanja, nesamostalnosti i ovisnosti o okolini. Time se sljepoća implicitno prestaje tumačiti isključivo kao biološki deficit te se počinje razumijevati kao odnos između tijela i društvene okoline. U tom se smislu Štajduharov stav može promatrati kao rani nagovještaj kasnijih socijalnih modela invaliditeta, prema kojima osobe nisu onemogućene samim oštećenjem, nego društvenim preprekama koje ograničavaju njihovu autonomiju.¹⁵⁹ No svjedočanstva samih korisnika Zavoda, poput pisma jedne pitomice koje slijedi, pokazuju kako je stvarnost slijepih osoba često bila kompleksnija i teža od one opisane u tadašnjim novinskim člancima i teorijskim razmatranjima:

Veleštovani gospodine ravnatelju, ja sam mnogo puta poželila da Vam pišem o našem gorkom životu, ali ne znadoh Vašu adresu [...] Ovdje se govori da se Vi zauzimate za zavod. Mi želimo da Vam to pođe za rukom i molimo da se zauzmete za nas siromašne djevojke, kojima je mnogo puta gospodin upravitelj Kristan ogorčio život. Hoće silom da nas porine u Indiju, a mi se nedamo, hoćemo svoju kuću. Prije Božića bila je naša drugarica iz Indije ovdje i rekla nam ne dajte se u Indiju tražite svoje u svome je najbolje. Sada u četvrtak izjavio je g. upravitelj Kristan da ćemo mi djevojke u Indiju a dečki koji znaju raditi svaki u svoju općinu, koji neznaju raditi da će u Kočevje dok izuče [...] Dvije kuće oduzela država a nas tjeraju da se potucam od nemila do nedraga [...] Ja sam učila raditi i znam raditi, ali to mi sada ništa ne vrijedi kad nemam nikoga i ništa [...] Ja uvijek imam pletivo u rukama ali to je meni sve danguba prama onom radu što sam ga radila u zavodu u Društvo Sv. Vida. Svima nam je teško što ne radimo ništa. Mi bi se strpili da nas ne proganjaju odavle makar ništa ne dobijemo od zavoda dok se za nas drugi ljudi ne pobrinu [...] Molimo da nam napišete koju

157 Štajduhar, *Uzroci mladenačkih osljepljenja*, 256.

158 Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (London: Routledge, 2003).

159 Tom Shakespeare, *Disability Rights and Wrongs* (London: Routledge, 2006).

utješljivu riječ. Sad izvolite primiti mnogo srdačnih pozdrava i rukoljub. Vi i svi naši dobročinitelji. Pozdrav i rukoljub od Vaše uvijek Vam zahvalne.¹⁶⁰

Međutim, ni pisma pitomaca Zavoda upućena ravnatelju ni stručna razmatranja, pa ni apel iz već spomenutog članka u „Jutarnjem listu“ iz siječnja 1933. godine, u kojem se upozorava kako bi se usred zime „19 slijepaca i slijepica koji se tamo [u Zavodu] nalaze imalo baciti jednostavno na ulicu“, nisu uspjeli utjecati na odluku Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja. Naime, Ministarstvo je odlučilo ustupiti zgrade u Popovači Državnoj bolnici za duševne bolesti u Beogradu za potrebe njezine depandanse. Okolnosti donošenja same odluke zasad nisu u potpunosti poznate, no prvi dolazak pacijenata iz beogradske bolnice zabilježen je 13. lipnja 1933. godine, svega pet mjeseci nakon objave članka u „Jutarnjem listu“.¹⁶¹ Rješenje Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja o selidbi Invalidskog doma u Moslavini u prostor Dječjeg doma u Našicama datira od 5. svibnja 1933., a 11. kolovoza 1933. godine doneseno je rješenje o predaji zgrade Bolnici za duševne bolesti u Beogradu uz minimalnu naknadu.¹⁶² Ovaj slučaj pokazuje pristranost tadašnjeg centralističkog političko-administrativnog aparata u Kraljevini Jugoslaviji, koji je prema vlastitim kriterijima određivao prioritete u rješavanju socijalnih pitanja.¹⁶³ Iz toga proizlazi da iskustva i uvidi iz lokalnih zajednica te slijepih osoba iz tih sredina nisu dospijevali do viših instanci odlučivanja ili su, kada su bili preneseni, mogli biti svjesno zanemareni.

ZAKLJUČAK

Na temelju analize dostupne arhivske građe o Zavodu za slijepu djecu u Zagrebu, odnosno Zavodu u Popovači u razdoblju od 1895. do 1936. godine, može se zaključiti sljedeće. Zavod je bio internatskog tipa, u koji su najčešće primana slijepa djeca iz siromašnijih obitelji, a roditelji su svoje siromaštvo morali dokazati „svjedodžbom o siromaštvu“. Pri upisu se, u skladu s tadašnjim medicinskim poimanjem invaliditeta, provodila stručna procjena je li dijete dovoljno tjelesno i mentalno zdravo te podobno za boravak i školovanje u instituciji. Iako se sustav obrazovanja i skrbi za slijepo osobe u Hrvatskoj tada postupno razvijao i modernizirao, paralelno su postojala pravila koja su određivala tko uopće može biti primljen te su se tako među slijepom djecom stvarale razlike. Uvjeti života u

160 Tiflološki muzej, inv. br. 1582, Pupčasto pismo korisnice Zavoda, bez datacije.

161 HR-DASK-161, Bolnica za duševne bolesti u Popovači, Državni arhiv u Sisku, kutija: 1934., 1–9 Povijesti bolesti pacijenata.

162 HR-DASK-161, Bolnica za duševne bolesti u Popovači, Državni arhiv u Sisku, Bolnica za duševne bolesti u Popovači – Spisi Kraljevskog zemaljskog dobra Moslavina – Invalidskog dobra u Popovači /1923/1929–1934 – Opći spisi, 1934. (56_2418). Referat, 2. rujna 1933.

163 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978* (Beograd: Nolit, 1981).

Zavodu bili su prilično nepovoljni pa se za njegovo funkcioniranje često moralo dodatno prikupljati novac, a kako nije raspolagao s dovoljno prostora i higijenski uvjeti bili su loši, česte su bile zarazne bolesti među pitomcima. Nastavni plan i program bio je sličan onomu u narodnim školama za videću djecu, a pitomci su se mogli obrazovati samo za određena zanimanja te su svojim aktivnostima morali doprinosti radu Zavoda, poput prikupljanja milodara, izložbi i scenskih nastupa. Cilj sustava bio je učiniti slijepu djecu neovisnijom, ali se to u praksi nije uvijek moglo ostvariti. Nakon školovanja u Zavodu mnogi se nisu mogli zaposliti jer ondje stečene vještine nerijetko nisu odgovarale stvarnim mogućnostima na tržištu rada. Uz to, internatski način života udaljavao ih je od matične sredine i ostatka društva. Zavod u Popovači, u kojem su od 1920. do 1933. godine bili smješteni pitomci iz Zagreba, u osnovi je bio sličan matičnom Zavodu u Zagrebu, i prema organizaciji rada i prema uvjetima života u njemu, pa se prethodni zaključci mogu kontekstualizirati i u odnosu na njega. Ono što je specifično za Zavod u Popovači su okolnosti njegova zatvaranja, iz kojih je više nego razvidno da su odluke o ovakvim institucijama tada donosili centri vlasti Kraljevine Jugoslavije sa sjedištem u Beogradu, i to prema vlastitim prioritetima.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori

HAS, Historijski arhiv Sarajevo:

Odjel za prosvjetu.

Oslobođenje, 1946.

HR-DASK – Državni arhiv u Sisku:

HR-DASK-161, Bolnica za duševne bolesti u Popovači.

HR-DAZG – Državni arhiv, Zagreb:

R-DAZG-959, Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece.

HR-HDA – Hrvatski Državni Arhiv, Zagreb:

HR-HDA- Agencija za fotodokumentaciju.

HR-HDA-2046, Republički komitet za zdravstvenu i socijalnu zaštitu SRH.

Tiflološki muzej, Zagreb:

Zbirka dokumentov.

Zbirka fotografija.

Literatura

- Bosnar Salihagić, Željka. „Povijesni pregled školovanja slijepih osoba u Hrvatskoj u XX. stoljeću.“ *Anali za povijest odgoja* 2, br. 2 (2003): 125–39. <https://hrcak.srce.hr/334752>.
- Bosnar-Salihagić, Željka, ur. *120 godina Zemaljskog zavoda za odgoj slijepe djece: 1895.–2015*. Zagreb: Tiflološki muzej, 2015.
- Ćosić, Nevenka. *Začeci institucionalne brige za slijepe*, 41–61. Zagreb: Tiflološki muzej, 2008.
- Ćosić, Nevenka. *Od zbirke do muzeja*, 8–27. Zagreb: Tiflološki muzej, 2016.
- Davis, Lennard J. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. London/New York: Verso, 1995.
- Douglas, Mary. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge, 2003.
- Fassin, Didier. *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley: University of California Press, 2012.
- Galina, Sonja. *Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece- sumarni inventar*. Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu, 2019.
- Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.
- Horvat, Stjepan. *Izvještaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu*. Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1913.
- Koselleck, Reinhart. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004.
- Lampe, John R. *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Leutar, Zdravka, i Marko Buljevac. *Osobe s invaliditetom u društvu*. Zagreb: Biblioteka socijalnog rada, 2020.
- Medved, Josip. „Zdravstveno-pedagoške ustanove u Jugoslaviji.” *Liječnički vjesnik* 49(2), 1927: 107–17. <https://library.foi.hr/dbook/cas.php?sql=SDCCDCYC927YDDDD2-DDD-SSDCD7>.
- Oliver, Michael. „Disability Definitions: The Politics of Meaning.” U: Michael Oliver, ur. *The Politics of Disablement: Critical Texts in Social Work and the Welfare State*. London: Palgrave Macmillan, 1990.
- Paterson, Kevin, i Bill Hughes. „Disability Studies and Phenomenology: The Carnal Politics of Everyday Life.” *Disability & Society* 14, br. (5) (1999): 597–610.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd: Nolit, 1981.
- Povijest*. Posjećeno 3. 4. 2026. <https://coovinkobek.hr/o-nama-sv/povijest>.

- Rose, Nikolas. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Routledge, 1990.
- Scott C., James. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press, 1998). Preuzeto s: <https://mirror.anarhija.net/theanarchistlibrary.org/mirror/j/jc/james-c-scott-seeing-like-a-state.a4.pdf>.
- Seferović, Jelena. „Children With Intellectual Disabilities in Croatia: From Psychiatry to Specialized Institutions (1897–1970s).” *Acta Histriae* 34, br. 1 (2026): 95–116.
- Snyder, Sharon L., i David T. Mitchell. *Cultural Locations of Disability*. Chicago: University of Chicago Press, 2006.
- Shakespeare, Tom. *Disability Rights and Wrongs*. London: Routledge, 2006.
- Stiker, Henri Jacques. „Using Historical Anthropology to Think Disability.” U: *Disability in Different Cultures: Reflections on Local Concepts*, 352–80. Bielefeld: transcript Verlag, 2015.
- Stiker, Henri-Jacques. *A History of Disability*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2019.
- Štajduhar, Josip. „Uzroci mladenačkih osljepljenja kod pitomaca slijepačkih zavoda u Jugoslaviji (Raširenost sljepoće u našoj državi)”. U: *Spomenica oftalmološke klinike, 1922–1927. Liječnički vjesnik* 50(2) (1928): 256–64. <https://library.foi.hr/dbook/cas.php?B=1&item=S01101&godina=1928&broj=00002&page=256&upit=Slijepci>.

